

«Вільне поетичне товариство» Іриней Фальківського 1792 року

Метою статті є поширення наукового знання про рукописні матеріали «Піітичного збірника» 1792 року, що зберігається у фондах Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, складеного Іринеем Фальківським, засновником «Вільного поетичного товариства». Методологія статті ґрунтується на культурно-історичному, біографічному, текстологічному та описовому підходах.

Результати дослідження включають аналіз статуту товариства, а також розгляд поетичних творів, що розміщені в «Піітичному збірнику» та підкреслюють важливість збереження та вивчення рукописних документів, які відображають культурні процеси минулого. У статті проаналізовано поетичні твори студентів, зокрема класичні оди з правильною структурою та новою силабо-тонічною манерою віршування, приурочені святкуванню Воскресіння Христового, та виявлено, що збірник містить найкращі зразки поезії студентів-членів гуртка, що навчались у різних класах Києво-Могилянської академії.

Отже, пропонована праця висвітлює значення «Піітичного збірника» та «Вільного поетичного товариства» у контексті розвитку української поезії та культури XVIII століття. Аналіз рукописних матеріалів та поетичних творів студентів-членів гуртка допомагає краще зрозуміти внесок цього товариства в культурне середовище свого часу та сприяє збагаченню нашого знання про літературну спадщину того періоду. Хоч подальша доля «Вільного поетичного товариства» і невідома, але свого часу воно відіграло важливу роль для культурного розвитку та становлення української поезії, удосконалення поетичної мови, стилю, зближення народної та книжної культур. Подібні гуртки сприяли поліпшенню загальноосвітнього рівня приходського духовенства, що мало велике значення для культури Просвітництва в Україні.

Ключові слова: силабо-тонічне віршування, оди, Просвітництво, Києво-Могилянська академія, рукопис

Вступ

Інтерес до вивчення культури Просвітництва набуває чималого значення в умовах нестабільного сьогодення. Криза попередньої системи цінностей, активізація прагматизму, витіснення на периферію духовних орієнтирів та поширення масової культури

актуалізує проблему зберігання та вивчення спадщини України попередніх епох, зокрема «Вільного поетичного товариства», що було засноване 1792 року при Києво-Могилянській академії Іринеем Фальківським.

Мета роботи – ознайомити наукову спільноту з діяльністю «Вільного поетичного товариства» та творчістю його членів у контексті просвітницьких ідей.

Методи та методологія

Незважаючи на те, що про самого організатора «Вільного поетичного товариства» є чимало досліджень, зокрема Є. Болховітінова, В. Аскоченського та інших, діяльність «Вільного поетичного товариства» не була об'єктом дослідження, однак поодинокі окремі згадки про нього зустрічаються в працях таких дослідників історії та літератури, як Г. Булашов, В. Перетц, М. Петров.

Методологія статті базується на культурно-історичному, біографічному, текстологічному та описовому методах, за допомогою яких розкрито значення «Вільного поетичного товариства» в контексті культури Просвітництва та розвитку виховання того часу.

Виклад основного матеріалу

Києво-Могилянська академія впродовж тривалого часу була епіцентром діалогу західноєвропейської та слов'янської культур, де формувалися педагогічні й наукові кадри, виховувалися майбутні видатні громадські, політичні та церковні діячі, учені багатьох країн світу (Мартиненко, 2013: 195–198). Про високий рівень академії свідчило регулярне проведення приватних і публічних диспутів, які, відрізняючись урочистістю обстановки, найчастіше проходили в присутності митрополита, духовенства, місцевої знаті і безлічі громадян. Такі диспути стосувалися богословських і філософських питань.

Розглянемо структуру внутрішнього навчально-виховного життя академії першої половини XVIII століття. Курс академії складався з восьми класів або «шкіл»: фари або аналогії, інфіми, граматики, синтаксими, поетики, риторики, філософії та богослов'я. Ці класи називались ординарними. Від 1738 року до них ще були додані й екстраординарні класи мов (грецької, єврейської та німецької), вивчення яких обиралося студентами за бажанням. Зазвичай нормальним терміном для проходження повного курсу

ординарних «шкіл» вважалось 12 років: рік – для нижчих класів, два – для філософського і чотири – для богословського. Для вступу до академії обов'язковим було знання початкової грамоти російської і слов'янської мов, а також знайомство з латиною.

Від 1753 року в академії було введено викладання французької мови, яка на той час була престижною, поширеною і загальноживаною. Крім того, академія витратила значні кошти на придбання книг, які видавалися за кордоном. Багато авторських курсів свідчать про обізнаність київської професури з передовими ідейними течіями Просвітництва та епохи Відродження та прагнення залучити студентство до новітніх досягнень європейської науки.

Але внаслідок політики централізації вже в другій половині XVIII ст. Києво-Могилянська академія почала втрачати свої набуті раніше права і привілеї. Однією зі світлих сторінок історії академії цього періоду було заснування близько 1792 р. при київському митрополиті Симеоні (Миславському) «Вільного поетичного товариства», яке передбачало «доставлять всегдашнее чтение самых хороших книг» студентам академії (Булашов, 1883: 454).

Засновником цієї інституції був архієрей Іриней Фальківський – випускник Пресбургської (Братислава тоді називалася Пресбургом) і Пештської гімназій та Оффенського університету Австрійської імперії.

Серед його заслуг – двадцятиоднорічний стаж викладання в Києво-Могилянській академії поетики, теології, алгебри, геометрії, астрономії, архітектури, математики, гідравліки, оптики, історії, географії, німецької і латинської мов, філософії; відкриття першого фізико-математичного кабінету, у якому були земні і небесні глобуси, сфери Коперника, повітряний насос, електрична машина, телескоп, астролябія, барометр; надання коштів на відкриття класу та малої обсерваторії, яка перебувала на території Михайлівського Золотоверхого монастиря. У 1803–1804 рр. єпископ Іриней обіймав посаду ректора Києво-Могилянської академії, але незабаром він звільнився з усіх академічних посад для того, щоб написати тлумачення послань апостолів.

Наукова і творча спадщина Іриней Фальківського складається із 16 тисяч рукописних листів у 92 томах: філософських, природничих, історичних і богословських праць. Зокрема: підручник з догматики-полемічного богослов'я «Compendium», «Літопис про ієрархію

російську», «Опис Михайлівського Золотоверхого монастиря», «Опис усіх православних монастирів Київщини», «Записки про Києво-Могилянську академію», «Короткий географічний опис Угорщини», «Роздуми щоденні, писані в 1787 році».

У «Піітичному збірнику», що зберігається в Інституті рукописів НБУВ під №693 (Ф. 312), розміщений статут «Вільного поетичного товариства» 1792 року. Згідно з ним під час засідань члени товариства ознайомлювалися з новими книгами, вели дискусії на актуальні теми, удосконалювали дикцію, удосконалювали ораторське мистецтво і практикувалися у написанні поетичних творів.

У статуті вказано, що «1-е. Всякій ученик, желающій вступити в сіе Общество, должен положить в казну Общества денег рубль, ежели навсегда хочет пользоваться книгами, либо полтину, ежели на один год, – и сии деньги может вносить и по частям, ежели кто недостаточен» (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 151). Тобто, внески читачі-абоненти могли сплачувати також невеликими частинами.

На початковому етапі створення до складу «Вільного поетичного товариства» ввійшло 80 осіб, адже було закуплено 80 книг за 80 карбованців, а кожен новий член товариства, що хотів постійно користуватися книгами, мав внести 1 карбованець. За рік користування книгами товариства внесок був меншим. При цьому спілка зобов'язувалася закуповувати по одні новій книзі з приходом кожного нового члена. Книги видавали за чергою: одному студенту на один тиждень; якщо ж хтось прочитав книгу швидше, то міг обмінятися з іншим членом на його примірник. Тим, хто не входив до спілки, було заборонено позичати книги: «2-е. Каждый член сего Общества будет получать еженедѣльно по понедѣльникам по одной книгѣ для чтенія по порядку, а ежели книгу свою прежде окончанія недѣли прочтет: то может у другаго сочлена, по согласію его, брать книгу, а свою ему давать: однако не должен никогда давать книг сих не принадлежащим к сему Обществу ученикам» (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 151).

У своїй праці В. Перетц зауважує, що «благодаря внимательному отношению учителя, Ивана Фальковского, к своему классу, мы имѣем это, пока единичное свидѣтельство внутренней жизни бурсы. Однако ничто не препятствует нам полагать, что такого рода общества существовали в Киевской академии и ранее» (Перетц, 1902: 375). Окрім товариства, в академії існували дві бібліотеки:

загальна академічна і з 1768 року – спеціально-учнівська. Так, ще 10 листопада 1769 року С. Гамалія писав: «Почтеннѣйше господа, любезнѣйшая братія! Я слышал, что въ бурсѣ тепер заводится библиотека: прошу, государи мои, удостоить и меня быть вкладчиком и принять книги» (Серебреннікова, 1897: 331).

Сама назва «Вільне поетичне товариство» свідчить про те, що окрім читання хороших книг, його члени вправлялись у написанні поетичних текстів. Навчаючи поетики, Фальківський не міг не писати поезій – «шкільних вправ». Специфікою розвитку давньої української поезії, як і всієї тогочасної літератури, є її тісний зв'язок зі шкільною практикою. Спочатку вона функціонує у формах шкільних декламацій, навчальних зразків і вправ. За поетичними правилами лірика поділялася на гімни, оди та елегії (Петров, 1880: 16).

У рукописному «Поетичному збірнику» зібрані різні поетичні твори Івана Фальківського (в чернецтві Іринія) за 1783–1786 рр. – це псалми, гімни, елегії, стихіри і тропарі, зокрема: «Похвальныя и молитвенныя четьрестишія ко пресвятой Богородицы», «Молитва ко пресвятой Богородицы», «Opera poetica quibus elegiaci, heroici, sapphici et iambici versus continentur a Ioanne Falkovsky elaborati anno 1778», «Стихи изъ тропаров мертвенных, сложенныхъ Иоаномъ Фальковским въ Токае 1779 року», «Стихи на русском и нѣмецкомъ языкахъ», «Operum Ioanis Falkovsky tomus alter, continentus omnia opera mixta inchoatus anno 1779». Загалом же вірші Іринія Фальківського – це переважно церковні гімни. Викладачі і студенти Києво-Могилянської академії вважали його твори цього жанру зразковими (Петров, 1880: 89–100). Південноруська письмова література XVII і початку XVIII ст. була богословського змісту та підпорядкувала собі навіть суспільні науки і нерідко характеризувалася схоластичним характером (Петров, 1880: 12).

Крім статуту й поетичних творів самого Іринія Фальківського у збірнику знаходимо список учнів поетичного класу із помітками хто мав хист до поезії, а хто до граматики чи любомудрія. У цьому ж збірнику міститься «Расположеніе для сочинения оды на празник Воскресения Христоваго» (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 138) та поетичні твори самих учнів – членів поетичного гуртка: 4 оди «На пресвѣтлый день Воскресения Христова» студентів класу риторики Якова Сіомашка, Василя Настасѣвича, учнів класу поезії Павла

Пекалицького, Даніила Веланского та «Стихи російськіє», складені учнями класу поезії Федором і Миколаєм Шульговськими 1792 р.

Поетика й риторика вивчалась у середніх класах, у яких чимала увага приділялася вивченню літератури, що поєднувалося з вивченням латинської мови та оволодінням теорією і практикою красномовства. Цілком імовірно, що Іриной Фальківський розмістив у збірці кращі поетичні зразки студентів – членів поетичного гуртка, що навчались у різних класах: одні вивчали риторику, інші поезію. Розміщені в збірнику поетичні твори студентів датуються 1792 роком – роком заснування «Вільного поетичного товариства» та приурочені святкуванню Воскресіння Христового. Ми вважаємо, що ці оди були виголошені на академічному святі, адже жодне з них чи знаменита подія в академії не відбувалися без поетів, тому студенти-красномовці завжди були бажаними гостями на різних урочистостях, за що отримували щире вдячність і матеріальну винагороду: «Всякій академічеській праздник, каждый выдающійся случай академічеськой жизни обязательно имѣли своих стихотворцев в лицѣ воспитанниковъ или профессоров пѣитическаго класса. Праздновался день ангела ректора, префекта или какого учителя, шель праздник Пасхи или Рождества Христова, посѣщал митрополит или другой какой почетный и сановитый гость пѣитическую школу, умирал студент–товарищ, избирался префект конгрегації и т. п., – все это было поводом и служило темой для академічеського стихотворства» (Вишневський, 1903: 129).

За структурою, що чітко прописана в «Расположеніі для сочинения оды на праздник Воскресения Христова» (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 137), оди складаються із «предложенія», «призыванія» та «повѣствованія». Для кожної частини розписаний короткий ідейний та образний зміст. Зміст «предложенія» повинен бути таким: «Преславную и всеспасительную побѣду одержанню над всемірною смертію височайшим Богочеловѣком, и беспрестанно воспеваемую небесными силами желает в Пресвѣтлый день сей воспѣть дух зрящій величество Божіихъ чудес» (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 137). Наприклад, в оді учня поезії Павла Пекалицького:

Спасительну побіду ада,
И Божьих множество чудес,
Которыми земным отрада
Открылась данная с небес,

Дух міру возвѣститъ желяет
И с восхищеньем поспѣшает
Прославить Божіи дѣла,
Которим смерть вооруженна
Стоять противу не могла
Архангелов и сил небесних
Создатель и преславный цар!
К явленію сих дѣл чудесних
Пошли мнѣ благодати дар
И силу промысл Твой прославить
Дабы всѣм племенам представить
Величество любви Твоей,
Безмѣрная которой сила
Тебя с престола свед склонила
Спасти нас смертію своею
(ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 145).

Другій частині оди «Призываніе» студенти повинні надати такий зміст: «О высочайшая премудрость, которая безконечною разума силою призвела дѣла доказывающія вѣчную твою непобѣдимость и безмѣрную кріпость...» (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 138):

О мудрость, коея уставы
Блаженство смертным подают
Которой внемлят сердцем правы
В пута добродѣтелей текут!
К тебѣ я нынѣ прибѣгаю
К тебѣ молитву простираю,
Верховнѣйшее Божество!
К тебѣ безсильный ум стремится
Да в нем способность возродится
Воспѣт преславно Торжество
(ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 142).

У «Повѣствованію» повинні бути зображені епізоди про падіння царства смерті і про те, що «Души содержимие в адских темницах поверзлись к ногам своего Испытателя с благодарностью и слезами», як, наприклад, у члена гуртка Якова Сіомашка:

Но се внезапно свѣт блистает
Сред мрачных преисподних мѣст

Христос тьмы князя попирает,
 Держа побѣдоносный крест
 Он кротко к праотцам снисходит
 Рукою сильною изводит
 Из ада всѣх в небесный град:
 Они исходят воспѣвая,
 И гласом громким величая
 Виновника своих отрад
 (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 142).

Побудовані оди за правилами класичних од, з правильно викладеними частинами в новій силабо-тонічній манері віршування. Кожна з од завершується похвалою митрополиту Самуїлу Миславському, який, будучи префектом, опікувався академією, захищав її права, запровадив безкоштовні обіди для студентів, а також зібрав великий архів, збережена частина якого зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Київ), а частина – у Москві у відділі рукописів Державної бібліотеки Росії (колекція М. Маркевича та І. Лукашевича).

О мудрый пастыр наш Самуил!
 И неусыпный страж овец,
 Которых сильный Еммануил
 Тебѣ вручил о наш Отец!
 К Тебѣ они взор обращают,
 Тебя блаженством поздравляют
 Весь нынѣ озарившим свѣт.
 Молитвы льют к Творцу усердно
 Да здравие Твое безвредно
 Цвѣтет до самых поздних лѣт
 (ІР НБУВ, спр. 693, 1792: 143).

Хоч подальшу долю «Вільного поетичного товариства» і не вдалося відстежити, однак товариство було не тільки джерельною базою для читання книг, але й мало велике значення для культури Просвітництва в Україні, адже «при наличности подобных кружков самообразования путем чтения хороших книг, неудивительно, что в Малороссии мы встречаем не только образованных пастырей – архіереевъ, извѣстныхъ своей ученой и литературной дѣятельностью и за предѣлами своей родины; но и среди приходского, сельского

духовенства зустрічаються такія лица, которыя, перенесясь из академической обстановки в сельскую, не бросили литературных занятий и, хотя не совершили ничего выдающагося, все-таки содѣйствовали и поднятию общаго образовательного уровня сельского духовенства, и, может быть, безсознательно, совершенствуя поэтический язык, стиль, сближая книжное с народным, подготовляли возрождение малорусской поэзии (Серебренников, 1897: 376).

Наукова новизна

У статті вперше розкрито історичний контекст і значення «Вільного поетичного товариства», а також підкреслено внесок Іриней Фальківського та студентів-членів гуртка в українську поезію, зокрема проаналізовано тексти рукописного «Піітичного збірника» за 1783–1786 рр.

Висновки

Значення «Вільного поетичного товариства» полягає не лише у фіксації літературних досягнень, але й у сприянні процесу самовдосконалення молодих поетів. Гурток стимулював їхні творчі здібності, надавав можливість практикуватись у написанні поетичних творів та виступати з ними на різноманітних заходах. Це сприяло розвитку поетичної мови, стилю та популяризації поезії серед широкого загалу. Збережені рукописи студентів-членів гуртка свідчать про їхню творчість та здібності, які були виявлені та підтримані в рамках товариства.

Незважаючи на те, що подальша доля товариства невідома, гуртки, подібні до «Вільного поетичного товариства», сприяли покращенню загальноосвітнього рівня духовенства та мали велике значення для культури Просвітництва в Україні.

Стаття підкреслює важливість збереження і вивчення рукописних матеріалів, оскільки вони можуть розкрити нові джерела інформації про культурні та літературні процеси минулих епох.

Література

- Булашев, Г. О. (1883) Преосвященный Ириней Фальковский, епископ Чигиринский. *Труды Киевской духовной Академии*, №7, С. 451–455.
- Вишневський, Д. К. (1903). *Киевская академія в первой половине XVIII столетия*. Киев: Тип. И. И. Горбунова, 1903.
- Мартыненко, Д. В. (2013). Влияние представителей Киево-Могилянской учености на развитие образования в Российской империи. *Вектор науки*

Тольяттинского государственного университета: Серия: Педагогика, психология, №2 (13), 195–198. URL: <http://eprints.zu.edu.ua> (дата звернення: 19.02.2023).

Перетц, В. Н. (1902). *Историко-литературные исследования и материалы. Том. III*. СПб.

Петров, Н. И. (1897). О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии отъ начала ея до преобразования въ 1819 г. *Труды Киевской духовной Академии*, Т. I, №1, 82–118.

Петров, Н. И. (1880). *Очерки из истории украинской литературы XVIII века*. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новинского.

Піитическій сборникъ. ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 693 (489). *Зібрання рукописних книг та архівів Софіївського собору*, 179 арк.

Серебрянников, В. (1897). Киевская академия с половины XVIII века до преобразования в 1819 году. *Труды Киевской духовной Академии*, июль, 307–349.

References

Bulashev, N. O. (1883). Preosviashchennyi Irynei Falkovskyi, epyskop Chyhyrynskyi [His Grace Irinei Falkovsky, Bishop of Chigirinsky]. *Trudy Kyevskoi dukhovnoi Akademyy*, №7, 451–455 (in Russian).

Vyshnevskyi, D. K. (1903). *Kyevskaia akademiia v pervoi polovynе XVIII stoletyia* [Kiev Academy in the first half of the 18th century]. Kyiv: Typ. Y. Y. Horbunova (in Russian).

Martynenko, D. V. (2013). Vlyianyе predstavitelei Kyеvo-Mohylianskoі uchenosty na razvytye obrazovaniya v Rossyiskoi ympery [The influence of representatives of Kiev-Mohyla scholarship on the development of education in the Russian Empire]. *Vektor nauky Toliattynskoho hosudarstvennoho unyversyteta: Seryia: Pedahohyka, psykholohyia*. №2 (13), 195–198. URL: <http://eprints.zu.edu.ua> (data zvernennia: 19.02.2023) (in Russian).

Peretts, V. N. (1902). *Ystoryko-lyteraturnye yzsledovaniya y materyaly. Tom. III* [Historical and literary research and materials. Volume. III]. Saint Petersburg (in Russian).

Petrov, N. Y. (1867). O slovesnykhъ naukakh y lyteraturnykh zaniatiiakh v Kievskoi akademyy otъ nachala eia do preobrazovaniia v 1819 h. [About verbal sciences and literary studies at the Kiev Academy from its beginning to its transformation in 1819]. *Trudy Kyevskoi dukhovnoi Akademyy. T. I, №1*, 82–118 (in Russian).

Petrov, N. Y. (1880). *Ocherky yz ystoryu ukraynskoi lyteratury XVIII veka* [Essays on the history of Ukrainian literature of the 18th century]. Kyiv: Typ. H.T. Korchak-Novynskoho (in Russian).

Piutycheskii sbornyk [Political collection]. IR NBUV. F. 312. Spr. 693 (489). *Zibrannia rukopysnykh knyh ta arkhiviv Sofiiivskoho soboru* (in Russian).

Serebrennykov, V. (1897). Kyevskaia akademiya s polovyny XVIII veka do preobrazovaniya v 1819 hodu [Kiev Academy from the half of the 18th century until

its transformation in 1819]. *Труди Києвської духовної Академії*, 307–349 (in Russian).

Olha Zinchenko, Yevhenii Ishchenko. "Free Poetic Society" of Iriney Falkivsky in 1792. The **purpose** of this article is to disseminate scholarly knowledge about the manuscript materials of the "Poetic Collection" from 1792, preserved in the holdings of the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine. This collection was compiled by Iriney Falkivsky, the founder of the "Free Poetic Society". The methodology of the article is based on cultural-historical, biographical, textual, and descriptive approaches.

The research **results** include an analysis of the society's statutes and a discussion of the poetic works contained in the "Poetic Collection," emphasizing the importance of preserving and studying manuscript documents that reflect past cultural processes. The article examines the poetic works of the students, particularly classical odes with proper structure and a new syllabo-tonic style of verse, which are dedicated to the celebration of Christ's Resurrection. It is revealed that the collection contains the best examples of poetry by student members of the group who studied in different classes at the Kyiv-Mohyla Academy.

Overall, this article highlights the significance of the "Poetic Collection" and the "Free Poetic Society" in the context of the development of Ukrainian poetry and culture in the 18th century. The analysis of manuscript materials and poetic works by student members of the group helps to better understand the contribution of this society to the cultural environment of its time and enriches our knowledge of the literary heritage of that period. The further fate of the "Free Poetry Society" is unknown, but at its time, it played an important role in the cultural development and emergence of Ukrainian poetry, the improvement of poetic language, style, and the convergence of folk and literary cultures. These types of clubs not only served as a source for reading books but also contributed to the improvement of the general education level of the parish clergy, which was of great importance for the culture of Enlightenment in Ukraine.

Key words: syllabo-tonic verse, odes, Enlightenment, Kyiv-Mohyla Academy, manuscript

Зінченко Ольга Зіновіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій, <https://orcid.org/0000-0003-4768-3593>; felicefare@gmail.com

Іщенко Євгеній Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент ВАК, кафедра іноземної філології та перекладу МАУП, <https://orcid.org/0000-0002-5701-7829>